

**TURLI SHAKLDAGI UY RO‘ZGOR BUYUMLARIDAN TUZILGAN NATURMORTNI
QALAM TASVIRDA ISHLASH QOIDALARI.**

Adhamova Oltinoy Rafiqjon qizi

Andijon davlat pedagogika instituti

Tasviriy sa‘nat va muhandislik grafikasi yo‘nalishi

2-bosqich talabasi

Annontatsiya: *Ushbu maqolada turli shakldagi uy ro‘zg‘or buyumlaridan tuzilgan natyurmortni qalam tasvirida ishlash qoidalari haqida so‘z yuritilgan.*

Kalit so‘zlar: *San‘at, tasvir, rang tasvir, mutaxassis, talab, takomillashtirish.*

Keyingi vaqtda, barcha sohalarda bo‘lgani kabi o‘rta maxsus, kasb-hunar ta‘limi tizimida ham ko‘pgina ijobiy ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, yangi turdagi tasviriy san‘at yo‘nalishidagi pedagogika kasb-hunar kollejlari olib boriladigan mutaxassislik fanlar va yosh pedagog-rassomlar tayyorlash bo‘yicha Davlat Ta‘lim standartlari, yangi o‘quv rejalari, dasturlari tuzilib, o‘quv qo‘llanmalar, darsliklar va uslubiy tavsiyalar yaratilyapti. Respublikaning tayanch oliy o‘quv yurtlari va ilmiy tekshirish institutlarida yoshlarga milliy san‘at namunalarini o‘qitishning ilmiy asoslangan yangi shakh, usullari ishlab chiqilmoqda hamda yoshlarni badiiy va estetik jihatdan tarbiyalab, voyaga yetkazish borasida ko‘plab ilmiy tadqiqotlar olib borilayotir. Yoshlarni jahon andozalariga javob beradigan barkamol etib tarbiyalashda tasviriy san‘at, xususan, qalamtasvir fani alohida ahamiyat kasb etadi. Bu esa, o‘z navbatida, oliy va o‘rta maxsus, kasb-hunar o‘quv yurtlarida o‘qitilayotgan maxsus fanlarning chuqur va asosli bo‘lishini taqozo etib, pedagoglar, olimlar va rassomlar zimmasiga yuksak mas‘uliyat yuklaydi. Yoshlarga yuqori darajada ta‘lim-tarbiya berish — bo‘lajak rassom-pedagogdan tasviriy san‘at sohasida amaliy malakalarini yuqori darajada egallagan bo‘lishdan tashqari, psixologiya sohasida ham yetarli ma‘lumotga ega bo‘lishni taqozo etadi. Albatta, o‘quvchi ta‘lim-tarbiya berish borasidagi asosiy bilimlar — pedagogika va psixologiyani chuqur o‘zlashtirishi lozim. Lekin umumladim mak-tablari, kasbhunar kollejlari o‘tkazilgan tajriba, kuzatish va xulosalar shuni ko‘rsatadiki, yosh o‘qituvchi o‘zining pedagogik faoliyatida, nafaqat, psixologiyaning umumiy tomonlariga e‘tibor berishi (yoshlar psixologiyasini o‘rganib, to‘g‘ri talim-tarbiya berishi, ularning individual xususiyatlarini o‘rganishi, o‘quvchiga muvofiq keladigan tarbiya usullarini izlab topishi), balki, turli amaliy mashg‘ulotlar jarayonida, xususan, tasviriy faoliyat va yoshlar tarbiyasida uni amalda qo‘llashi joizdir. O‘quvchilarga — bo‘lajak tasviriy san‘at o‘qituvchilariga mutaxassislik fanlarini keng ko‘lamda o‘qitish, xususan, o‘quv-amaliy va nazariy mashg‘ulotlari orqali ularning ijodiy tasavvurlarini o‘stirish va shaklantirishda katta ahamiyat kasb etadi. Bu esa, barcha

mutaxassislik fanlaridan yaratilgan o'quv adabiyotlarining chuqur va mazmunli bo'lishini taqozo etadi.

Yuqorida bayon etilgan muammolarni ijobiy hal etish — bo'lajak o'quvchilarni pedagogik faoliyatga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega. Yoshlarning ijodiy tasavvurlarini o'stirish — dastlabki bos-qichlardan amalga oshirilishi lozim. Ma'lumki, boshlang'ich bos-qichlarda o'quvchilar qalamtasvir mashg'ulotlarida har xil geometrik shakllarni o'ziga qarab bajarishadi. So'ngra turh shakl, hajm va tusga ega bo'lgan buyumlardan tashkil etilgan natyurnortlarni tasvirlashni mashq qiladilar. Ushbu vazifalarni bajarish orqali o'quvchilar kompozitsiya asoslari, chiziqli konstruktiv qurish, buyumlarni fazoviy holatini perspektiv jihatdan aniqlash, buyumning hajmi va uni qalam vositasida yorug'-soyalari to'g'ri tushirish kabi malakalarini rivojlantirishadi. Tasviriy san'at mashg'ulotlari o'rta maxsus, kasbhunar o'quv dargohlaridagi barcha o'quv fanlari, ayniqsa, psixologiya bilan keng aloqadadir. Buyumlarni o'ziga qarab tasvirlash, mavzuni kompozitsiya ishlash yoki tasviriy faoliyatning boshqa yo'nalishlarida o'quvchilarning ijodiy tasavvurini shakllantirish psixologik jarayonlar bilan uzviy bog'liq holda bo'ladi. Ayrim yoshlarda tasviriy san'at fanlari bo'yicha amaliy vazifalar bajarish jarayonida naturaga qo'yilgan buyumlarni to'la-to'liq idrok etish olmaslik hohari ham uchrab turadi. Bu vaqtda o'qituvchi tasvirlash uchun naturaga qo'yilgan buyumlarning sodda yoki murakkab shakllardan tuzilgan bo'lishidan qat'iy nazar, ularga yetarh darajada tushuntirib, qo'yilgan maqsadni belgilab olishi lozim. Buning uchun o'quvchilarga naturani turli nuqtalardan kuzatish va shu asosda 5—10 daqiqalik qalamchizgilar bajarishni tavsiya etish kerak. Qo'yilgan naturani turli nuqtalardan kuzatish va qalamchizgilar bajarish o'quvchida tasvirlanadigan buyumlarni sezib idrok etish, uning xarakterli xususiyatlarini aniqlab, buyumlarning hajm materiallik xususiyatlari, birining ikkinchisiga nisbati, ularning buyum tekisligida joylashuvi kabilarni tasavvur etishga o'rgatadi. Bu borada o'rta asrdagi buyuk tabobatchi olimi Abu Ali ibn Sino jumladan shunday degan edi: «Ustoz yuksak qalbli, mard, pok, ta'lim-tarbiyaning barcha usuhni mukammal biladigan va e'tiqodli bo'lishi shart. U o'quvchining qalbiga yo'l topa oladigan va ta'lim berishda dona-dona so'zlab, hayotiy misollar bilan shogirdini o'ziga jalb etish kerak. Faqat shundagina, u o'z tarbiyalanuvchisini ma'lum fanga o'rgatadi va kasbga yo'naltirishda yordam bera oladi»1.

O'quv-mashq vazifasining muvaffaqiyatli bajarilishi ko'p jihatdan uning qaysi nuqtadan va qanday masofadan turib tasvirlashga bog'liq. Yuqorida ta'kidlanganidek, vazifaning haqqoniy va to'g'ri bajarilishi ko'p jihatdan uning qaysi nuqtadan chizilayotganligiga qarab belgilanadi. Ma'lumki, buyumlarni tasvirlash, eng avvalo, qog'oz sirtida kompozitsion to'g'ri joylashtirishdan boshlanadi. Buning uchun chizuvchi naturadagi buyumlarning o'zaro nisbatlarini ko'z bilan chamalab, so'ngra ularni qog'oz yuzasida to'g'ri tasvirlashi kerak. Buyumlarning tekislikdagi holati, nisbatlari, xarakterli xususiyatlarini jonli tasvirlash, o'quvchining ko'z bilan chamalash

xususiyatlarining takomillashganiga ko‘p jihatdan bog‘liq. Tasvirlashda o‘zaro munosabatlar borasida mashhur pedagog-rassom N.N. Ge shunday degan edi: «Ushbu qonunni doimo yodda tuting: tasvirlamoq, bu — nisbatlarni ko‘rmoq, shuning uchun hech qachon bo‘laklami alohida ko‘rmang va tasvirlamang. Siz bir ko‘z, bir quloq yoki bir qoshni emas, balki bu bo‘laklar yuz qismida qanday joylashganini va ularning o‘zaro mutanosibligini o‘rganib tasvirlashingiz lozim. Mazkur bo‘laklami tasvirlashda har doim ulami umumiy ko‘ring: simmetrik bo‘laklami doimo birga va bir vaqtda tasvirlang, ikkala quloqni, ikkala ko‘zni, ikkala yonoqni...»2.

O‘tkazilgan ko‘p yillik kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, o‘quv mashqlari davomida, ayniqsa, boshlang‘ich kurslarda naturani to‘g‘ri idrok eta olmaslik va uni tasvirlashda yaxlit ko‘ra bilmaslik jiddiy kamchiliklarga olib keladi. Masalan, 1-bosqich dasturidan olgan turli shakl va materiallardan tuzilgan natyurmortning qalamtasvirini bajarishda o‘quvchilar naturaga qo‘yilgan buyumlarni butun bir yaxlitlikda emas, har birini alohida-alohida tasavvur etib, tasvirleydilar. Oqibatda, buyumlarning o‘zaro nisbatlari, ularning joylashgan yeri (tayanch nuqtasi) va kompozitsion tuzilishi tarqoq holda bo‘lib qoladi. Bunday salbiy oqibatning oldini olish uchun tasvirlash uchun qo‘yilgan buyumlarni butun bir yaxlitlikda ko‘rib, uni qog‘oz sirtida xayolan tasavvur etish, shundan so‘nggina uni amaliy bajarishga kirishish tavsiya etiladi. E‘tiborlisi shuki, bu usulda boshlangan tasvir haqqoniy bajarilibgina qolmay, o‘quvchining ijodiy tasavvurini shakllantiradi. Tasviriy san‘at — o‘quvchilarda borliqni haqqoniy obrazlarda tasvirlashni mukammal o‘zlashtirish, yosh rassomlarni tayyorlashdagi dastlabki qadam hisoblanadi. Qog‘oz yuzasida jismlarning asl shaklini yuksak mahorat bilan to‘g‘ri tasvirlash uchun tasviriy malakani mukammal egallash va uni amaliyotda qo‘llash — naturaga, shuningdek, xotira va tasawurga asoslanib, rasm chizishni o‘rganish zamr. Albatta, bunday ijodiy topshiriqlami bajarish uchun inson rassomchilik qobiliyatiga ega bo‘lishi va o‘z ustida uzluksiz, betinim ishlay olishi muhimdir. Tasviriy san‘atning asosiy vazifasi — yoshlarda tasvirlash mahorat qirralarini o‘rganish natijasida yuzaga kelgan bilim va malakalarni shakllantirishni o‘z ichiga oladi. U o‘quvchidan tasvirlash qonun-qoidalarini bilishni va ulardan to‘g‘ri foydalana olishni ko‘zda tutadi. Rasm chizishga o‘rgatish, bu — bir-biri bilan o‘zaro bog‘liq quyidagi vazifalarni hal etishni taqozo etadi:

- narsani o‘ziga qarab anglash, kuzatish, jismlarni o‘zaro solishtirish;
- jismlarni shakli, rangi, materiallik xususiyati bo‘yicha farqlay bilish;
- rasm chizish mashg‘ulotlarida e‘tiborli bo‘lish, fikrlab, jismlarning shaklini aniq tahlil qilishga o‘rgatish.

Realistik rasm chizish asoslari, uslublari va mahoratini o‘zlashtirish, tasvirlashda ketma-ketlikni bilishga va turh materiallardan foydalana olishga o‘rgatadi. Nazariy va amaliy mashg‘ulotlarda bo‘lajak pedagog bilim olishi va malakasini oshirishi, turli xil qalamlar bilan ishlashni o‘rganishi va o‘z qobiliyatini shakllantirishi, amaliyotda undan samarali foydalana olishi muhim hisoblanadi. Tabiatdagi barcha shakllar va hattoki,

inson tanasi ham o'zida turli geometrik shakllarga o'xshash birikmalaridan tarkib topgan murakkab plastik shakldir (kub, shar, silindr, prizma va boshq.). Shuning uchun qalamtasvir bo'yicha dastlabki mashg'ulotlar tasviriy san'atning asosiy qonun va qoidalarini o'zlashtirish hamda ushbu qonunlar asosida oddiy geometrik shakllarni turli holat va rakursda chizishga qaratiladi. O'quvchilarning tasviriy san'at sohasida mahoratlarini oshirishga alohida urg'u bergan holda ushbu sohaning mashhur namoyandalari bildirgan fikrlarni har bir yosh mutaxassis yodda tutishi va ish jarayonida ularni o'ziga shior qilib olishi maqsadga muvofiqdir. Tasviriy san'atning asosiy vazifasi — bo'lajak pedagogda borliqni his etish va uni o'z ish jarayonida jonli tasvirlay olish qobiliyatini rivojlantirish hamda yosh avlodga o'zbek va jahon san'ati to'g'risidagi ma'lumotlarni to'laqonli yetkazishdan iborat. Tasviriy san'at sohasida amaliy jihatdan mahoratni shakllantirish jarayoni tabiiy hayotiy tasvirlash mashqlari orqali amalga oshiriladi. Bu haqda ko'plab ilmiy maqolalar, o'quv adabiyotlari va risolalar yozilgan bo'lib, qadimgi Uyg'onish davridayoq rassom-ijodkorlar o'zlarining dunyoga mashhur san'at asarlari va metodik izlanishlari orqali o'z fikrlarini bayon etishgan. Shaklni to'g'ri tasvirlash uchun o'quvchi, avvalambor, uning o'ziga xos tomonlarini aniq tasavvur etish va ko'rishni o'rganishi kerak. Yosh va boshlovchi rassom uchun bu oson ish emas va doimiy ravishda nazariy hamda amaliy mashg'ulotlarni talab qiladi. Mashhur ijodkorlarning fikriga ko'ra, agarda, rassom bir kun rasm chizishdan to'xtasa, u ikki kun orqaga ketadi. Shuning uchun yosh rassom naturaga qarab, jismlarning haqqoniy rasmini chizishni bir kun ham to'xtatmasligi kerak. Bu esa, uning shakl va hajmni qanday qabul qilishiga, anglab yetishiga bog'liq. Tabiat barcha narsalar, buyumlar va ularning shaklini insonlar turlicha tasavvur etishadi. Bu esa, o'z navbatida, har bir insonning tasavvuri, xarakteri va ko'rish qobiliyatiga bog'liq. Hasar kompozitsiyalari ustidagi izlanishlarini avval qalamda dastlabki chizgilar bilan ifodalaydi. San'at asarlarini yaratishda esa, ushbu bajarilgan chizgilar rassomga yordamchi manba bo'lib xizmat qiladi. Rassom u yoki bu kartina yaratishni qalamdan boshlaydi. Shundan keyingina, ushbu san'at asari ranglar jilosi orqali tomoshabinga estetik huzur baxsh etadi. Boshqacha qilib aytganda, qalamtasvirsiz hech bir rassom o'z asarini yetuk holga keltira olmaydi. Qalamtasvir boshqa san'at turlari orasida mustaqil ravishda tugallangan dastgohli san'at asari ham bo'lishi mumkin. Tush, sangina, pastel, sous, qalam bilan bajarilgan ko'plab kartinalar jahonning turli san'at muzeyi va ko'rgazmalaridan joy olgan. Qalamtasvir mashg'ulotlari ko'rib-kuzatib to'g'ri tasvirlash, bor-liqni idrok etish, qo'l, ong va sezgi organlarini shakllantirishda, nafaqat, bo'lajak rassomga, balki turli kasb sohasidagi kishilarga zarurdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. N. Abdullayev. San'at tarixi. 2 jildli, 1-jild, T., 1986.

2. B.Z. Azimova. N atyurm ort tuzish va tasvirlash. T., «O'qituvchi», 1984.
3. B.Z. Azimova. Badiiy-grafika fakultetida kurs ishi bajarish yuzasidan meto- dik tavsiyalar. T., 1989.
4. S. Abdirasilov. Tasviriy san'at o'qitish metodikasidan amaliy niashg'ulotlarni bajarish. T., 1996.
5. S. Abdirasilov. Tasviriy sa n 'at atamalari. T.. 2003.
6. .S'. Abdirasilov, N. Toiipov. Rangtasvir. T.. «Bilim», 2005.
7. B. Boymetov, S. Abdirasilov. Chizmatasvir. T.. G \ G'ulom nomidagi nash rivot, 2004.
8. S.S. Bulatov. O 'zbek xalq amaliy bezak sa n 'ati. T.. «M ehnat», 1991.
9. S.S. Bulatov. Amaliy sa n 'at qisqacha lug'ati. T., 1992.